

פרופ' אהרן מירסקי

רש"י ומחברת מנחם

כידוע היתה מחברת מנחם בן סרוק מן החיבורים שהשתמש בהם רש"י בפירושו למקרא¹. את שם המחברת רש"י קורא על הרבה פירושי מלים, ומודיע כיצד פירש מנחם מלה פלונית, ואיו מלה חיבר מנחם עם מלה אחרת במחברת אחת. אבל פיליפאוסקי שהוציא לאור את המחברת², העיר כי יש אשר רש"י מחבר מלה למלה חכרתה שהוראה אחת להן, והוא כחיבור של מנחם, ואין שם מנחם נקרא עליו. כן כתב בהערותו לשרש רכס: "רש"י חבר וירכסו את החשן (שמות כח, כח) עם מרכסי איש (תהל' לא, כא) חבורי חבלי רשעים, ולא הזכיר מנחם"³. כיוצא בזה העיר שלא הזכיר רש"י את מנחם בפירושו לאיכה א, ד: בתולותיה נוגות, שאין שרש בתיבת נוגות ויגון אלא הגימ"ל לכדה⁴. ובפירושו לשמואל ב' יט, י: ויהי כל העם נדון, שפירש: מתווכחים זה עם זה⁵. ובפירושו לעזרא ד, יב: ואשיא יחיטו, שפירש: יחיטו לשון פתיל וכו'⁶, ועוד. גם ברלינר שהוציא לאור את פירושו רש"י לתורה⁷ העיר כי "הרבה מקומות אשר רש"י מביא דברי מנחם מבלי הזכיר את שמו", והביא ראייה משני מקומות ברש"י על התורה שמפרש כמנחם ואינו מזכיר את שמו, אבל אותו עניין גופו מפרש רש"י במקום אחר, אם בתהלים ואם בתלמוד, ושם קרא את שם מנחם על הפירוש⁸.

אבל נראה ששיטת מנחם ופירושו ספוגים בפירושו רש"י יתר על מה שהוא גלוי לנו, אבל דבר זה צריך בירור. מצינו לרש"י שמפרש מלה על ידי שהוא מביא לה ריעים ממקראות

1. גם בפירושו לתלמוד יש שהוא מביא דברי מנחם, כגון בסנהדרין ק"ד ע"א ד"ה בית גנזיו, והכי מתרגמינן (=בית נכתה, מ"כ כ, יג) בית גנזיוהי, ומנחם פתר במחברתו (=שרש נכאת) לשון סמנים כמו (ברא' לז, כה) נכאת וצרי ולוט. ובפירושו למלכים ב' כ, יג חיבר פתרון מנחם עם פירושו: בית נכתו, בית גנזיו בשמיו, כמו נכאת וצרי ולוט (ברא' לז, כה).
2. מחברת מנחם, מהדורת צבי בן יחזקאל פיליפאוסקי, לונדון ועדינבורג, ה' תרי"ד 1854.
3. עמ' 164, הערה שי"א.
4. ברשימת המלים האחדים (כלו' ששרשם אות אחת) באות ג', עמ' 40, הערה 10.
5. מחברת דן, עמ' 66, הערה קך.
6. מחברת חט, השני, עמ' 87, הערה קסג.
7. רש"י על התורה, מהדורת אברהם ברלינר, מהדורא תנינא, פראנקפורט א.מ. תרס"ה.
8. שם לקוטים, עמ' 430.

אחרים. אופן זה של פירוש יסודו בשיטת מנחם מכל מקום אין כאן ראיה לזיקה אל המחברת, שכן זו שיטת מדרשי התנאים, כגון בספרי פרשת ראה⁹: שלש פעמים (דברים טז, טז)... אין פעמים אלא רגלים, וכן הוא אומר (ישעיה כו, ו) תרמסנה רגל רגלי עני פעמי דלים. גם אם רש"י מפרש מלה והוא כפירושו של מנחם, עדיין אינה ראיה שמנחם קיבל את פירושה, שמא פירוש קדמונים הוא ומרבתי קיבל רש"י וגם מנחם קיבלו מרבתי. ואפילו הפסוקים שרש"י מביאם ריעים לפירושו הם הפסוקים שמנחם מביא, אף זו אינה ראיה שדברי מנחם נגעו בפירוש רש"י, אפשר גם הפסוקים שעשאם רש"י סמך לפירוש המלה קיבל מרבתי, וכמותו גם מנחם מרבתי קיבלם. אבל יש שמנחם מחבר פסוקים במחברת אחת וסודר אותם לא לפי הסדר המקובל תורה נביאים וכתובים, אלא בחילוף הסדר ואותם הפסוקים כפי שסדרם מנחם רש"י מביאם. הרי זו לכאורה ראיה שרש"י קיבל ממנחם. אף על פי שגם כאן יש לבעל הדין לחלוק ולומר: שמא גם את הפסוקים האלה ואת סדרם קיבלו שניהם מרבתיים, זה מרבו וזה מרבו. אלא שכבר הפלגנו לכדי ספק ספיקא. גם סגנון הלשון כוחו יפה להבחין בפירוש רש"י אם דבריו הוא אומר או מיסוד המחברת הם. מקום שרש"י כותב ואין הוא לשונו אבל הוא לשונו של מנחם, הרי הלשון מודיע שדברי מנחם הם אלה בפירוש רש"י.

היכן מצינו לשון מנחם בדברי רש"י? בבמדבר פרשת בלק סימן כג, כב: כתועפות ראם לו, פירש רש"י: "כתוקף רום וגובה שלו, וכן וכסף תועפות (איוב כב, כה), לשון מעוז המה", לשון "המה" אינו מסגנון רש"י, גם מלת "מעוז" נראית נמלצת קמעא מצד שלשון מקרא היא. אבל אלה דברי מנחם במחברת "עץ", וזה לשונו: הששי, ותועפות הרים לו (תהלים צה, ד) כתועפות ראם לו (במדבר כג, כב) ענין מעוז המה¹⁰.

והיכן מצינו לרש"י שמביא את הפסוקים שמנחם מביא ובהיפוך סדרם כמנחם? במחברת דלק השני מביא מנחם את הפסוקים האלה: כי דלקת אחרי (ברא' לא, לו), על ההרים דלקונו (איכה ד, יט), מדלוק אחרי פלשתים (ש"א יז, נג) ענין רדיפה המה. הקדים כאן את הפסוק מאיכה לפסוק משמואל א. ובפירוש זה פירש גם רש"י, ואת הפסוקים לראיה שהביא מנחם הביא גם הוא, והביאם בסדר של מנחם, בבראשית לא, לו: דלקת, רדפת. כמו (איכה ד, יט) על ההרים דלקונו, (שמואל א' יז, נג) מדלוק אחרי פלשתים.

כיוצא בזה מנחם במחברת מץ כתב כך: מתחלק לד' לשונות: האחד, כי מיץ חלב יוציא חמאה (משלי ל, לג), כי אפס המץ (ישעי' טז, ד), הקדים משלי לישעיה. וכן רש"י בויקרא א, טו: ונמצה דמו, לשון מיץ אפים (משלי ל, לג), כי אפס המץ (ישעיה טז, ד), אין בין רש"י למנחם אלא שמנחם מביא ממשלי ל, לג מלת מיץ מרישא של הפסוק ורש"י הביא מלת מיץ מן הסיפא.

רש"י בבראשית כד, כ: ותער, לשון נפיצה. והרבה יש בלשון משנה, המערה מכלי אל כלי. ובמקרא יש לו דומה (תהל' קמא, ח) אל תער נפשי, (ישעי' נג, יב) אשר הערה למות נפשו. הקדים רש"י כאן תהלים לישעיה. קדימה זו יסודה במחברת, בשרש "ער" השני: ותער כדה אל השקת (ברא' כד, כ), אל תער נפשי (תהל' קמא, ח), תחת אשר הערה נפשו (ישעי' נג, יב), כמעט אש וליות לו סביב (מ"א ז, לו). לא הביא רש"י את הפסוק ממלכים א' ז, לו, משום

9. ספרי על ספר דברים, מהדורת אליעזר אר"י פינקלשטיין, ברלין ת"ש, עמ' 195. ועיין חגיגה דף ג' ע"א.
10. מנחם פירש מלת תועפות שהיא מעניין מעוז. הוסיף עליו רש"י שפירש מה עניין חזק ותוקף אצל תועפות, אלא שתועפות מגזרת עוף, והעפפה ברום ובגובה זה התוקף. כשבר רש"י לפרש את הכתוב בתהלים צ"ה ד: ותועפות הרים לו, פירש תועפות, שהוא "לשון גובה כעוף המעופף", והוא מכוון עם הרים. והכתוב באיוב כב, ה: וכסף תועפות לך, פירש שהוא "לי' חופן כמו ותועפות ראם לו", שהוא מכוון עם עניין הכתוב המדבר בכסף.

שמלת "מער" פידש רש"י בעניין אחר: לשון אחיזה ודבוק. עיין רש"י במלכים א' שם. עוד ראיה לרושם של המחברת בפירושו של רש"י, שיש אשר פירושו של רש"י נראה מוקשה, וקושי מתיישב מתוך דברי מנחם שהיו מוצא לדברי רש"י. כגון רש"י בבראשית ד, כב פירש: לוטש, מתחד ומצחצח כל כלי אומנות נחשת וברזל. כמו (איוב טז, ט) ילטוש עיניו לי. תימה בדברי רש"י: מלת "ילטוש" במליצת "ידטוש עיניו לי" לשון משל ודוגמא, והיא גופה צריכה הסבר לפרש את הדוגמא. נמצא תלה רש"י כאן תניא בדלא תניא. שדימה את הדיבור "לוטש כל חורש נחשת וברזל", שלשון "לוטש" פירושו כמשמעו, דימהו למליצת "ילטוש עיניו לי", ו"ילטוש" כאן בא בהעברה? אבל קושי זה פתרונו בא מן המחברת. שהביא מנחם בפרש "לטש" את שני הפסוקים מבראשית ד, כב ומאיוב טז, ט סמוכים זה אחר זה. ואלה דבריו: לטש, לטש כל חרש (ברא' ד, כב), צר ילטש עיניו לי (איוב טז, ט), כתער מלטש (תהילים נב, ד) לשון חרוד המה. ובאו בפירושו רש"י דברי מנחם כפי סדרם במחברת, אף על פי שמליצת "כתער מלטש" מתהלים נב, ד קרוב מצד עניינו יותר ללשון "לוטש" שבבראשית ד, כב שרש"י עוסק בפירושו, אלא שרש"י לא חש להביא אלא הפסוק הראשון מן הפסוקים שבמחברת, וכן דרכו בהרבה מקומות. ומנחם גופו מה ראה לסמוך מליצת "ילטש עיניו לי" למליצת "לוטש כל חרש נחשת וברזל"? על מנחם אין קושיא, שהוא לא דימה במחברתו לשון של פשט ללשון של העברה, אלא קבצם יחד. ואפשר טעם סמיכותם במחברת, שבשתי המליצות בא לשון לטש בבניין הקל ובפסוק מאיוב טז, ט: כתער מלטש — מלטש בבניין הכבד.

וכן מנחם במחברת נב, האחד: בורא ניב שפתים (ישעי' נז, יט) פי צדיק ינוב חכמה (משלי י, לא), ויכל מהתנבות (ש"א י, יג), והתנבית עמם (שם י, ו) לשון מבטא הם. ועל דרך זה רש"י בשמות ז, א: יהיה נביאך, כתרגומו: מתורגמןך. וכן כל לשון נבואה אדם המכריז ומשמיע לעם דברי תוכחות, והוא מגזרת ניב שפתים (ישעי' נז, יט), ינוב חכמה (משלי י, לא), ויכל מהתנבות דשמואל (א' י, יג). סדר הפסוקים במחברת נחא שבביאור שרש "נב" פתח בלשון ניב וינוב וסיים בלשון מהתנבות. אבל רש"י העומד בפירושו מלת "נביאך" ומבאר מהו עניין נבואה, מה ראה לפתוח ב"ניב" וב"ינוב" שאינם עניין לנבואה, ומה טעם סיים בלשון "מהתנבות", ולכאורה היה ראוי להתחיל בו ולסמכו אל "נביאך" שהוא עסוק בפירושו. אבל סדר הפסוקים ברש"י מתיישב על פי המחברת, שכן סדר הפסוקים שם, וסדר המחברת הוא הסדר שבפירושו רש"י. והטעם שלא הביא רש"י את הפסוק והתנבית משמואל א' י, ו, שהביא מנחם אחרון, אפשר משום שאין בו תוספת על הראשונים.

ועוד מנחם במחברת חרש, הרביעי: חרש חכם יבקש לו (ישעי' מ, כ) חרשי צירים (שם מה, טז), הפסל נסך חרש (שם מ, יט), בחרשת אבן למלאת ובחרשת עץ (שמות לא, ה), ענין אומנים חושבי מחשבות הם. וכן פירש רש"י בשמות לא, ה: ובחרשת לשון אומנות, כמו (ישעי' מ, כ) "חרש חכם". מתוך שרש"י מביא כראיה שחרשת לשון אומנות את הפסוק "חרש חכם", משמע שהוא המוכיח יותר משאר פסוקים על משמעות לשון חרשת, משום השם חכם המחובר עמו. לפי זה יש לומר שהוא הטעם שפתח מנחם את פתרון שרש חדש בפסוק הזה שבישעיה מ, כ, ולא בחרש שבפסוק י"ט שלפניו, במליצה "הפסל נסך חרש", אלא אותו הביא אחריו. אחרון הביא מנחם את הפסוק בחרשת אבן שבשמות לא, ה, שהוא שם הפעולה. אבל רש"י העומד בשמות לא, ה ובא לפרש את הלשון הזה: ובחרשת, הביא לעד את הפסוק "חרש חכם" שמנחם מביאו ראשון. מעתה נתבררו לנו סדרי הפסוקים במחברת ובפירושו רש"י.

רש"י בשמות לב, ד: "ויצר אתו בחרט, יש לתרגמו בשני פנים, האחד לשון קשירה.

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

[תקפב]

פרופ' אהרן מירסקי

בחרט לשון סודר, כמו (ישעי' ג, כב) והמטפחות והחריטים (מ"ב ה, כג) ויצר ככרים כסף בשני חריטים. פירושו לחרט כפתרון מנחם במחברת חרט השלישי: "ויצר ככרים כסף בשני חריטים (מ"ב ה, כג), והמטפחות והחריטים (ישעי' ג, כב) מיני בגדים המה. מנחם שמגמתו לחבר הפסוקים במחברת, ערך את הפסוקים כסדר המקרא מלכים ב' תחילה ואחר כך ישעי'. אבל רש"י שמגמתו לפרש את העניין, והוא עומד בשמות לב, ד ומפרש שחרט לשון סודר, סומך לו את הפסוק מישעי' ג, כב: המטפחות והחריטים, שלשון מטפחות מגיד על חריטים שהוא בגד, ואחר כך מביא את הפסוק ממלכים ב' ה, כג: ויצר ככרים כסף בשני חריטים, שיש בו לשון "ויצר" ולשון "חריטים" לדמות אליו את הפסוק בשמות. לפסוק ויצר ככרים וגו' שבמלכים ב' ה, כג העיר המבאר במחברת, שרש"י פירש: "מיני בגדים וסודרין כמו המטפחות והחריטים, כך חברו מנחם, ע"כ. מלת וסודרין לא נמצא בכל הכ"י", ע"כ לשון המבאר. ולי נראה כי מלת "וסודרין" אינה משל מנחם, אלא מסגנון רש"י היא, כמו שפירש בשמות לב, ד. ודרך רש"י בהרבה מקומות לתקן את לשון מנחם ולבאר.

מנחם במחברת בש, השני: כי בשש משה (שמות לב, א) ויחילו עד בוש (שופטים ג, כה), מדוע בשש רכבו (שם ה, כח) ענין איחור. וכן פירש רש"י בשמות לב, א: כי בשש משה כתרנומו לשון איחור, וכן (שופטים ה, כח) בשש רכבו, (שם ג, כה) ויחילו עד בוש. לרש"י ולמנחם פירוש אחד, והפסוקים אף הם פסוקיו של זה כפסוקיו של זה, אלא שסדרם אינו אחר בדבריהם, וכל אחד טעמו עמו לסדר הפסוקים. מנחם שמגמתו לעורכם במחברת, ערכם לפי סדר המקרא. פתח בשמות ואחר כך משופטים ג' ואחריו משופטים ה'. ואילו רש"י ערך את הפסוקים לפי עניין הלשונות, כיוון שהוא עומד בלשון בושש אשר בשמות לב, א, סמך לו לשון בושש משופטים ה, כח, ואחר כך הביא משופטים ג. כה לשון בושש.

וכן עוד מנחם במחברת גז, השני: כי גז חיש ונעופה (תהל' צ, י), נגוזו ועבר (נחום א, יב), אתה גוזי (תהל' עא, ו), ויגז שלמים (במדרב יא, לא), ענין מעבר הם. שלשה מן הפסוקים האלה בפירוש רש"י בבמדבר יא, לא: ויגז שלמים, ויפריח. וכן (תהל' צ, י) כי גז חיש [ונעופה], וכן (נחום א, יב) נגוזו ועבר. רש"י העומד בפירוש לשון "ויגז" בבמדבר יא, לא, והוא הפסוק המובא במחברת אחרון, הביא לראיה לו את הפסוק המובא במחברת ראשון: כי גז חיש ונעופה מתהל' צ, י, ואת הפסוק מנחום א, יב: נגוזו ועבר, הבא במחברת שני. עוד מנחם במחברת אבן, האחד: וראיתן על האבנים (שמות א, טז) ענינו יורה עליו ומענינו יקום פתרונו, הוא הפחת העשוי ליולדת בעת לדתה. וכמוהו והנה עושה מלאכה על האבנים (ירמיה יח, ג) גם זה הפחת אשר גלגל היוצר יסוב בעוברי פיהו. וכעין זה ברש"י בשמות א, טז: על האבנים, מושב האשה היולדת ובמקום אחר קוראו משבר, וכמוהו (ירמיה יח, יד) בלב האלה. דברי מנחם המובאים תחילה, "ויש לב הנדבר בלשון בני אדם", אלה הם אבל דברי מנחם אינם משופים כל צורכם, ורש"י אמר פירושו בלשון ברור וצח. ואף הוסיף וכיאר שהאבנים והמשבר אחד הם.

כיוצא בזה מנחם במחברת לב: האחד, לב חכם לימינו (קהלת י, ב) וכו' לבכות כמשמעו. ויש לב הנדבר בלשון בני אדם כאלה וכו' עודנו חי בלב האלה (ש"ב יח, יד), עד לב השמים (דברים ד, יא), בלבת אש (שמות ג, ב). דברים אלה של מנחם מחולקים בפירוש רש"י בשני מקומות. האחד בשמות ג, ב: בלבת אש. לבו של אש, כמו (דברים ד, יא) לב השמים, (ש"ב יח, יד) בלב האלה. דברי מנחם המובאים תחילה "ויש לב הנדבר בלשון בני אדם", אלה הם ביאור לדוגמא, ורצה לומר לשון "לב" משתמשים בו הבריות בהעברה. והיכן ביאר רש"י את הדוגמא? בשמות טו, ח שפירש שם: בלב ים, בחוזק הים, ודרך המקראות לדבר כן: עד לב השמים (דברים ד, יא), בלב האלה (ש"ב יח, יד): ולשון עקרו ותקפו של דבר. לשון "עקרו

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

רש"י ומחברת מנחם

[תקפג]

ותקפו של דבר" זה פירוש עניין הדוגמא של לב, ומה שאמר מנחם "ויש לב הנדבר בלשון בני אדם" אמרו רש"י בצחות לשונו: "ודרך המקראות לדבר כן". ולפי דרכנו למדנו חילוקי סגנון מה בין רש"י למנחם.

על זה הדרך מנחם במחברת פסג: עלה ראש הפסגה (דברים ג, כז), פסגו ארמנותיה (תהלים מח, יד) ענין זקיפה הם. וכן פירש רש"י בכמדבר כא, כ: פסגה לשון גובה, וכן תהלים מח, יד: פסגו ארמנותיה, הגביהו ארמנותיה. פירש רש"י את העניין כמנחם, אבל תיקן את הלשון, תחת "זקיפה" של מנחם, שאינו רגיל כדיבור בני אדם, אמר גובה והגבהה. כיוצא בזה מנחם במחברת נאק: וישמע אלהים את נאקתם (שמות ב, כד), מעיר מתים ינאקו (איוב כד, יב) לשון שָׁעַע הם. וכן פירש רש"י בשמות ב, כד: נאקתם, צעקתם, וכן (איוב כד, יב) מעיר מתים ינאקו. פירוש רש"י כפירוש מנחם, אלא שלשון שָׁעַע שאמר מנחם אינו שגור ומראהו נמלץ, ורש"י שינה שָׁעַע בלשון צעקה, שהוא פשוט כטבע לשון פירושו. ויש שהשייכות בין דברי רש"י למחברת ניכרת גם מתוך שיווי הסגנון, שסגנון רש"י כסגנון המחברת. והוא בפירוש רש"י לויקרא יא, ג: גֵּרָה, כך שמו. ויתכן להיותו מגזרת מים הנגרים (ש"ב יד, יד). והוא כדברי מנחם וכסגנונו במחברת גר, הששי: גרה לא יגר (ויקרא יא, ז), ממעלי הגרה (שם יא, ד), ויתכן להיות מלה זאת מגזרת הנגרים ארצה (ש"ב יד, יד). הרי גם הפירוש גם הנוסח אחד ברש"י ובמחברת.

וכן מצינו לרש"י מביא הפסוקים שמנחם מביא ואף מפרש כמנחם. בויקרא יד, מ: וחלצו את האבנים, כתרגומו וישלפון, יטלם משם כמו (דברים כה, ט) וחלצה נעלו. לשון הסרה. והוא כדברי מנחם במחברת חלץ, הרביעי: וחלצה נעלו (דברים כה, ט), וחלצו את האבנים (ויקרא יד, מ), ילכו לבקש את ה' ולא ימצאו חלץ מהם (הושע ה, ו), פתרונו סר מעליהם. הדיבור "לשון הסרה" שבפירוש רש"י לכאורה קשה. שהרי פירש לשון "וחלצו את האבנים" כל צרכו: הביא את תרגומו: וישלפון, ופירש בלשון עברי "יטלם משם", ואף הביא לו רַע "וחלצה נעלו" שיגיד עליו מה משמעו, ולמה הוצרך לכתוב בסוף "לשון הסרה"? הא אינו אלא שדברי מנחם "פתרונו סר מעליהם" נגעו כדברי רש"י.

מנחם במחברת גר, השלישי: גורו לכם מפני חרב (איוב יט, כט), ומגורותם אביא להם (ישעיה סו, ד), לא תגורו מפני איש (דברים א, יז), מגור מסביב (ירמיה ו, כה), מגורת רשע (משלי י, כד), כי יגרתו (דברים ט, יט), שד רשעים יגרם (משלי כא, ז), ויגר מואב (במדבר כב, ג). מתגרת ידך (תהלים לט, יא), יגרתו כל עצבתי (איוב ט, כח), משתו יגורו אלי (איוב מא, יז) לשון מורא המה. ובלשון זה פירש רש"י בכמדבר כב, ג: ויגר, לשון מורא, כמו (איוב יט, כט) גורו לכם. כדמות ראייה שפתרונו של מנחם נגע בפירוש רש"י, שכן במקום אחר רש"י מביא פתרון מנחם. ומסבירו, וקורא שמו עליו. בתהלים לט, יא: "מתגרת ידך, ממורא מכותיך, תגרת לשון ויגר מואב (במדבר כב, ג), והתי"ו יסוד נופל בתיבה, כמו תנוכה, תלונה, תקומה, תחנה, כן פירש מנחם". אמת רש"י חולק עליו בדקדוק תיבת "תגרת" ובפירושה, וגוזר אותה משרש גרה. גם בפירוש תיבת יגרם (משלי כא, ז) הוא חולק על מנחם, ובפירוש לשון לא תגורו (דברים א, יז), ומגור (ירמיה ו, כה) הוא מהבהב, אבל כאן בכמדבר כב, ג בלשון ויגר, רש"י כמנחם וכנראה ממנחם בא פירושו.

וכן מנחם במחברת זר, השלישי: נזורו אחור (ישעיה א, ד), וינזרו מקדשי (ויקרא כב, ב), לא זרו מתאותם (תהלים עח, ל), מייך ושכר יזיר (במדבר ו, ג), מנזריך כארבה (נחום ג, יז), וינזרו לבשת (הושע ט, י), והזרתם את בני ישראל (ויקרא טו, לא) כלם לשון סור המה. ועל דרך זו פירש רש"י בויקרא טו, לא: והזרתם, אין נזירה אלא פרישה, וכן (ישעיה א, ד) נזורו אחור. וכן (ברא' מט, כו) נזיר אחיו. כשבא רש"י להביא רַע ללשון "והזרתם" הביא את

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

תקפד]

פרופ' אהרן מירסקי

הפסוק נזורו אחר מישעיה א, ד, שהוא הפסוק הראשון מן הפסוקים שחיבר מנחם. ופירוש המלה שמנחם אמרה "לשון סור" אמרה רש"י לפי הנוסח של הספרא: אין נזירה אלא הפרשה (ספרא פרשת מצורע פרק ט, מהדורת אייזק הרש ווייס, דף ע"ט עמ' ב). ועוד מנחם במחברת נר, השני: נירו לכם ניר (ירמיה ד, ג) ענין עול הוא. ויתכן היות מגזרתם למען היות ניר לדוד עבדי (מ"א יא, לו) עול מלכות. וכן פירש רש"י בבמדבר כא, ל: ונירם וכו' עד דיכוון וכו' ניר לשון מלכות ועול וממשלת איש כמו למען היות ניר לדוד עבדי (מ"א יא, לו).

ועוד מנחם במחברת פגע, השני: ויפגע בו וימת (מ"א ב, כה), ופגע בו וקברתו (שם ב, לא), אשר פגע בשני אנשים (שם ב, לב), פן יפגענו (שמות ה, ג), פגעת את שש ועשה צדק (ישעיה סד, ד). פגיעות מות הם. על דרך זו פירש רש"י בשמות ה, ג: פן יפגענו וכו', פגיעה זו לשון מקרה מות הוא.

ועוד מנחם במחברת סכן, השני: ערי מסכנות (שמות א, יא), לך בא אל הסוכן הזה (ישעיה כב, טו) ענין אוצרות הם. ובדרך זה רש"י בשמות א, יא: ערי מסכנות, כתרגומו, וכן ישעיה כב, טו: לך בא אל הסוכן הזה, גזבר הממונה על האוצרות. רש"י סמך פירושו לשמות א, יא על התרגום שתרגם קרני בית אוצרא, אבל הוסיף וביאר כאן את הפסוק בישעיה כב, טו כמו מנחם. ועיין בפירוש רש"י לישעיה שם שפירש סוכן מענין סוכנת שבמלכים א, א, ב. כיוצא בזה מנחם במחברת הן, האחד: והנה נצב על עלתו (במדבר כג, ו), הנם כתובים (מ"א יד, ט), הנה הנם (ישעיה מא, כז), הנני בני (בראשית כב, ז), הנכם היום (דברים א, י). ויתכן להיות מגזרתו ותהינו לעלות ההרה (דברים א, מא) פתרונו אמרתם הננו ועלינו (במדבר יד, מ). וקרוב מגזרתו ויאמר לבן הן לו יהי כדברך (ברא' ל, לד). וכן פירש רש"י בדברים א, מא: ותהינו, לשון (במדבר יד, מ) הננו ועלינו אל המקום. זה הלשון שאמרת הן כלומר נזדמנתם. כפי שפירש מנחם מלת "ותהינו" שהוא מלשון "הננו ועלינו" שבבמדבר יד, מ כן פירש גם רש"י. ומה שהוא ספק למנחם לרש"י הוא ודאי. ומנחם שחיבר לזה לשון "הן" שבבראשית ל, ד, אף רש"י הבליעו בדבריו, שפירש: "זה הלשון שאמרתם הן כלומר נזדמנתם".

ומנחם במחברת קר, השני: מקור מים חיים (ירמיה ב, יג), ושמתיך בנקרת הצור (שמות לג, כה), העיני האנשים ההם תנקר (במדבר טז, יד), מעין נרפש ומקור משחת (משלי כה, כו), וטהרה ממקור דמיה (ויקרא יב, ז), ועיני מקור דמעה (ירמיה ח, כג), ואל מקבת בר נקרתם (ישעיה נא, א), עצמי נקר מעלי (איוב ל, יז), יקרוה עורכי נחל (משלי ל, יז), אני קרתי ושתיתי מים (ישעיה לז, כה). ורש"י כשבא בשמות לג, כב לפרש לשון בנקרת הצור, פירש: כמו (במדבר טז, יד) העיני האנשים ההם תנקר, (משלי ל, יז) יקרוה עורכי נחל, (ישעיה לז, כה) אני קרתי ושתיתי מים — גזרה אחת להם. לכאורה נראה לומר שרש"י זיווג אל "נקרת הצור", שהוא עוסק בפירושו, את הפסוק "העיני האנשים ההם תנקר" מבמדבר טז, יד שגם בו נז"ן לפני אותיות "קר". ושתתי הפסוקים האלה מן התורה וגם באים סמוכים במחברת בתחילת הערך. לאחריהם הביא רש"י את שני הפסוקים ממשלי ל, יז ומישעיה לז, כה. הבאים בסוף הערך במחברת, "יקרוה" ו"קרתי" שבהם אין נז"ן לפני אותיות "קר", וערכם רש"י כפי הסדר שהביאם מנחם.

מנחם במחברת פחד, השני: גידי פחדיו ישרגו (איוב מ, יז), ודמיונו בלשון ארמית מריס פחדים (תרגום מרוח אשך ויקרא כא, כ). וכן פירש רש"י בויקרא כא, כ: מרוח אשך, לפי התרגום מריס פחדין שפחדיו מרוססין שביצים שלו כתותין. פחדין כמו (איוב מ, יז) גידי פחדיו ישרגו. לשון התרגום שהביא מנחם הביא גם רש"י, והוסיף רש"י ופירש את העניין.

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

רש"י ומחברת מנחם

תקפה |

וכן מנחם במחברת שט: אל ישט אל דרכיה לכך (משלי ז, כה), שטה מעליו ועבר (שם ד, טו), עשה שטים שנאתי (תהלים קא, ג), ושחטה שטים העמיקו (הושע ה, ב), איש כי שטטה אשתו (במדבר ה, יב), ואם לא שטית (שם ה, יט), ושטי כזב (תהלים מ, ה), ורש"י שבא לפרש בכמדבר ה, יב את הכתוב: כי שטטה אשתו, הביא שניים מן הפסוקים המובאים במחברת, וכן פירש: כי שטטה אשתו וכו'. ופשוטו של מקרא תט מדרכי צניעות ותחשד בעיניו, כמו (משלי ד, טו) שטה מעליו ועבר, (שם ז, כה) אל ישט אל דרכיה לכך, אלה הפסוקים הראשונים המובאים במחברת, שכך מדרכו של רש"י להביא בפירושו את הכתובים במחברת ראשונה, אבל שינה את סדרם, וכתבם לפי סדרם בספר משלי, וגם משום שלשון "שטה" קרוב למלת "שטטה" יותר מן "ישט". והוסיף רש"י ופירש את העניין כפי דרכו.

וכן מנחם במחברת נא, השני: הניא מחשבות עמים (תהלים לג, י), ואם הניא אביה אותה (במדבר ל, ו), שמן ראש אל יניא ראשי (תהלים קמא, ה), ולמה תניאון (במדבר לב, ז), ורש"י בכמדבר ל, ו, זה לשונו: ואם הניא אביה אותה, ופשוטו לשון מניעה והסרה, וכן (במדבר לב, ז) למה תניאון, וכן (תהלים קמא, ה) שמן ראש אל יניא ראשי, וכן (במדבר יד, לד) וידעתם את תנואתי אשר סרתם מעלי, הביא רש"י שני כתובים שמנחם מביא, מכמדבר לב, ז ומתהלים קמא, ה, ולא הוצרך רש"י להביא את הפסוק שמנחם מביאו ראשון: הניא מחשבות עמים (תהלים לג, י), שכן בלשון "הניא" עסוק רש"י לפרשו.

ועוד מנחם במחברת קדח: כקדח אש המסים (ישעיה סד, א), כי אש קדחה באפי (דברים לב, כב), כשחפת ובקדחת (שם כח, כב), ורש"י בדברים כח, כב: ובקדחת, לשון (דברים לב, כב) כי אש קדחה באפי, והוא אש של חולים מלוו"י בלעז, שהיא חמה מאד, הביא רש"י פסוק מדברים לב, כב, שמנחם מביא, והפסוק "כקדח אש המסים" מישעיה סד, א שמנחם מביא לא הוצרך רש"י להביא, מה כתוב בו? לשון קדח ואש, ושני לשונות אלה כתובים בפסוק שבדברים לב, כב, ורש"י הוסיף ופירש מהו לשון קדחת.

כיוצא בזה מנחם במחברת סח: סחי ומאוס (איכה ג, מה), ונסחתם מעל האדמה (דברים כח, סג), יסח ה' (משלי טו, כה), וסחיתי עפרה (יחזקאל כו, ד), ושמרתם את משמרת הבית מסח (מלכים ב, יא, ו), יתנסח אע מן ביתה (עזרא ו, יא), ורש"י בדברים כח, סג: ונסחתם, לשון עקירה, וכן (משלי טו, כה) בית גאים יסח ה', הפסוק בדברים כח, סג שרש"י מפרש, הוא הפסוק השני בפסוקים שמנחם מביא, הביא רש"י לראיה לו את הפסוק במשלי טו, כה שמנחם מביאו אחריו, וזו מדרכו של רש"י להביא פסוקים כפי שסדרם מנחם, ורש"י מפרש את העניין.

ומנחם במחברת עקש: ואת הישרה יעקשו (מיכה ג, ט), ומעקשים למישור (ישעיה מב, טז), דור עקש ופתלתל (דברים לב, ה), ורש"י בדברים לב, ה: דור עקש, עקום ומעוקל, כמו (מיכה ג, ט) ואת הישרה יעקשו, וכו'. הביא רש"י לראיה את הפסוק הראשון שמנחם מביא, וגם פירש עניין עקש.

כיוצא בזה מנחם במחברת רגן: דברי נרגן כמתלהמים (משלי יח, ח), ותרגנו באהליכם (דברים א, כז), ורוגנים ילמדו לקח (ישעיה כט, כד), ורש"י בדברים א, כז: ותרגנו, לשון הרע, וכן (משלי יח, ח) דברי נרגן, אדם המוציא דבה, הביא רש"י לראיה את הפסוק המובא לפניו במחברת, הוא הראשון שמנחם מביא, ורש"י בישעיה כט, כד שבא לפרש: ורוגנים ילמדו לקח פירש: לשון ותרגנו באהליכם (דברים א, כז), הביא את הפסוק הזה משום שהוא כתוב בתורה, והוא גם מובא במחברת סמוך לפסוק שבישעיה כט, כד לפניו, נמצא פירוש רש"י למקרא יש שהוא סמוך אל מחברת מנחם גם במקומות שאין רש"י

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

פרופ' אהרן מירסקי

[תקפו]

מזכיר את שם המחברת. וכמה דרכים לרש"י בשביל להביא בפירושו את הפסוקים שמנחם מביא במחברת. אם לפי סדרם במקרא. אם לפי דמיון השמות שבפסוקים זה אל זה, ואם לפי סמיכותם במחברת. וכל הקודם במחברת קרוב לרש"י להביאו בפירושו. ומפירושו רש"י אנו נרמזים שנוסח המחברת צריך עיון אם לא היו בו פירוני לשון לפסוקים המובאים בו יתר על מה שנמצא במחברת שבידנו. אף נמצינו למדים מה הפרש בין סגנון המחברת לסגנון של רש"י הזך הרך והצח.

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

[תקצו]

דרכי פרשנותו של "מושב זקנים" לתורה

שונים, אולם נראה שהוא מושפע ממנו בעיקר בשני התחומים האחרונים. בדרך כלל הוא מצטט מדבריו של הרמב"ן כמעט מלה במלה, ולעתים בשנויים קלים²⁰.

"מושב זקנים" מביא מפירושי הרמב"ן הדנים בסדרן של הפרשיות והפסוקים כך בפירושו לוי' ו, יח "זאת תורת החטאת"; שם ז, טז "והנותר ממנו יאכל"; שם ח, ז "ויתן עליו את הכתנת"; שם ט, כב "ויברכם". כך מביא הוא הערות לשוניות וסגנוניות, בפירושו לוי' ו, כ "צו את אהרן" (ברמב"ן — בתחילת פרשת צו). שם ח, לו "אשר צוה ה'"; שם יג, כ "שאת או ספחת"; שם יט, יז "לא תשנא את אחיך בלבבך".

אולם את עיקר השפעתו הוא יונק מהרמב"ן בתחום הרעיוני. ניכר שהוא מחבב פירושים חדשניים רעיוניים, והוא אף מציין זאת. בפירושו לוי' ו, יח "זאת תורת החטאת", לאחר הביאו את דברי הרמב"ן הוא מעיר: "והרבה דינים נתחדשו בפרשה זו, ואני לא כאתי לפרש כל דיני הקרבנות, אלא חידושי טעמי הפסוקים". "מושב זקנים" מביא מפירושי הרעיוניים של הרמב"ן לוי' א, יד "מן התורים או מן בני היונה"; שם ד, ב "נפש כי תחטא"; שם ד, יד "ונודעה החטאת"; שם טז, כא "על ראש השעיר החי"; שם יז, כ "דבר אל אהרן ואל בניו". הרמב"ן מרכיב לעסוק בטעמי המצוות, ורכיבים מפירושי הללו הורקו לכליו של בעל "מושב זקנים". כך בפירושו לוי' יא, ט "וכל אשר אין לו סנפיר וקשקשת"; שם יז, יא "כי נפש הבשר בדם הוא"; שם יח, יט "ואל אשה בנדת טומאתה"; שם יח, כה "ותטמא הארץ"; שם יט, יט "בהמתך לא תרביע כלאים".

"מושב זקנים" השייך לחבורת הפרשנים שבענוותנותם קראו לעצמם "תוספות", מתגלה אפוא כפרשן בעל היקף פרשני מגוון, שידיו רב לו בתחומי פרשנות שונים. "מושב זקנים" השכיל לדלות ממעיינות החכמה של קודמיו, בפשט ודרש, רעיונות וטעמי המקרא. להוסיף עליהם משלו, ולארוג מסכת מעניינת ומגוונת של פירושים, להגדיל תורה ולהאדירה.

20. לא ראיתי צורך להביא את הדוגמאות במלואן, שכן המעוניין ימצאם על נקלה בפירוש הרמב"ן.